

Een geschiedenis van milieuactivisme

Mini-college bij de uitreiking van de Marga Jacobs Prijs, 28 januari 2024

Dank voor de uitnodiging!

Of ik een mini-college over 'de geschiedenis van de milieubeweging' kon geven, aldus de uitnodiging van het bestuur van de Vereniging Leefmilieu. Dat kan, zeker, maar met twee beperkingen en een overweging. 'De' milieubeweging bestaat niet, dat zal ik zo nog laten zien. Ik beperk me dus tot wat we milieuactivisme kunnen noemen. Ten tweede, ik beperk me tot Europa. De overweging is deze: 'de' geschiedenis bestaat ook niet. Wie aan geschiedschrijving doet, moet zich meteen afvragen of je vooral aandacht besteedt aan verandering of aan stabiliteit, of je lijnen van vooruitgang of van verval ziet, of dat je de geschiedenis ziet als een golfbeweging van eb en vloed.

Golven?

Laat ik met die golven beginnen. De oudere jongeren onder ons weten uit eigen ervaring dat het hedendaagse milieuactivisme start in het laatste kwart van de vorige eeuw. De periode 1970-1972 is het startpunt van een wereldwijde golf van milieubelangstelling. Die golf duurt tot ongeveer 1990. Vrijwel alle lokale, nationale en veel mondiale milieuactiegroepen zijn in die periode opgericht. 'Het milieu' was de inzet van veel maatschappelijk activisme, dikwijls zij aan zij met studenten-, derde wereld-, Vietnam- en vrouwenbewegingen. En dat activisme had effect: in nauwelijks twee decennia werd 'het milieu' een vakgebied aan de universiteit, een ministerie en een beleidsterrein in alle hoofdsteden, en een politieke fractie in veel parlementen.

De val van de muur, november 1989, luidde een ander geopolitiek tijdperk in - sinds Oekraïne denken we daar weer anders over -. Het milieuactivisme leek over zijn hoogtepunt, het milieubesef van de optimistische jaren negentig was sowieso gematigder. Het geloofde in de verzoenbaarheid van economie en ecologie. Duurzame ontwikkeling, gedoopt op de Rio conferentie van 1992, hield een belofte van consensus in, en een belofte van maakbaarheid: een gedepolitiseerd managerial milieubeleid zou ons verder brengen.

Tegen het einde van dat decennium kreeg het mondiale milieuactivisme het lastig. De aanslagen van 9.11, in 2001, leken zelfs een doodklap: terrorisme, oorlog en migratie namen de agenda helemaal over, mondiaal én in Europa en Nederland. De conferentie van Johannesburg 2002 werd een mislukking. In bijna alle Europese landen, ook in de lage Landen, viel het milieubeleid na 2001-2003 nagenoeg stil. Op milieukennis werd bezuinigd, het gebruik van die kennis bekritiseerd, sommige milieumaatregelen werden teruggedraaid. In de Verenigde Staten werd in 2007 het gerucht makend artikel 'the death of environmentalism' gepubliceerd, en voor velen was de klimaatconferentie van Copenhagen, 2009, een mislukking.

Intussen had Al Gore de wereld uit het dieptepunt van de milieubelangstelling getild, met een boodschap die even 'inconvenient' als krachtig was. In elk geval laat het tweede decennium van de 21ste eeuw een sterke heropleving van milieubesef en milieuactivisme zien, met klimaat met stip op 1, met Parijs 2015 als een belofte, met Greta Thunberg, Youth for Climate en Grootouders voor Klimaat als zachte, en Extinction Rebellion als een hardere vorm van hedendaags milieuactivisme.

Deze ruwe schets in 4 fasen leidt tot een paar tussentijdse conclusies. Eén: in de eerste fase lopen milieubesef, milieuactivisme, milieuwetenschap en milieubeleid vrijwel synchroon. De ontwikkeling van deze vier maatschappelijke verschijnselen volgt een vergelijkbare, opgaande golf. Dat suggereert

samenhang, dat suggereert onderlinge invloed. Twee: in de daaropvolgende periodes laten het milieubesef, het activisme, de wetenschap en het beleid echter nauwelijks nog enige harmonie zien. Het activisme loopt niét synchroon met het maatschappelijke milieubesef en niét met de ontwikkeling van het beleid. Elk van die verschijnselen heeft zo zijn eigen dynamiek en traagheid, ze hebben kennelijk ook weinig invloed op elkaar; ze worden, elk op hun eigen manier, sterk beïnvloed door ontwikkelingen zoals oorlog en vrede, geopolitiek en neo-liberalisme, xenofobie en populisme.

Tot zover enkele golven. Maar er is ook stabiliteit in het milieuactivisme, er zijn terugkerende patronen. Twee daarvan haal ik nu naar voren: de inzet van het milieuactivisme en de strategieën daarvan. Tussendoor vertel ik ook iets over invloed, succes en falen.

De inzet van milieuactivisme

Ondanks de grote variatie aan milieuactivisme, komen vier vergelijkbare thema's telkens terug. Uiteraard gaat het, ten eerste, om het verdedigen van het milieu of de leefomgeving tegen aantasting door een scala aan voorgenomen activiteiten: de aanleg van autowegen en nieuwe vliegvelden - Amelissewaard is géén verleden tijd, de strijd om Lelystad is niet over -, de aantasting van natuurgebied - van Coto de Doñana in Andalusia tot de Waddenzee, of het gaat om het aanklagen van aanhoudend slechte milieukwaliteit rondom Schiphol, IJmuiden, de Peel en Nijmegen-West. Behalve over die belangrijkste inzet, die ik nu even 'milieudefensie' noem, gaat het bij alle milieuactivisme nog over drie andere thema's: (1) het gaat over kennis en onzekerheid, (2) het gaat over zeggenschap en besluitvorming, en (3) het gaat over de verdeling van lusten en lasten. Anders gezegd: het gaat over milieu en kennis, over milieu en democratie, en over milieu en rechtvaardigheid.

Zoals u weet, mocht ik lid zijn van de jury van deze eerste Marga Jacobs Prijs. In de brieven en dossiers waarmee kandidaten zijn voorgedragen, herkende ik de vier elementen die ik zojuist heb benoemd. De inzet van het milieuactivisme is daarmee redelijk constant en daar ligt ook de politieke kern van het milieuactivisme.

Van daaruit ligt de vraag voor de hand wat dan het succes, de politieke invloed daarvan is. Het milieuactivisme van de jaren 70 en 80 heeft directe invloed gehad op de ontwikkeling van het milieubeleid, op milieuwetgeving, normen en voorschriften. Allicht minder dan u zou willen, maar toch. En aansluitend bij wat ik eerder over de inzet van het milieuactivisme heb gezegd: het milieuactivisme heeft er, juist vanwege het terugkerende dispuut over kennis en onzekerheid, toe geleid dat we zoiets als milieueffectrapportage en risicoanalyse hebben. Te weinig toegepast en te weinig invloedrijk, maar die instrumenten en die instituties zijn er wel. Van hun kant hebben de protesten over zeggenschap en besluitvorming geleid tot een heel scala aan participatieve by-passes, van het Verdrag van Aarhus tot vormen van burgerberaad. Ook die hebben wellicht te weinig invloed - ik zie de Omgevingswet op dit punt overigens eerder als achteruitgang dan als winst -. Het thema milieu en rechtvaardigheid heeft in Europa nog wat minder invloed gehad, de 'gele hesjes' hebben het stevig op de agenda gezet - en veel politici kopschuw gemaakt -. Ook het Nederlandse milieuactivisme heeft nog maar recent de link met het thema (on)rechtvaardigheid gelegd. Een echt antwoord op de vraag hoe je milieubeleid sociaal rechtvaardig maakt is er nog niet.

Strategieën van milieuactivisme

'De' milieubeweging bestaat niet, zei ik al. De belangrijkste reden voor die stelling is dat de geschiedenis van het milieuactivisme een brede variatie aan strategieën laat zien. Die variatie is, het klinkt paradoxaal, een soort constante. Milieugroepen maken alle hun eigen strategische keuzes, mikken op hun eigen doelgroepen en tegenstanders, en gebruiken alle hun eigen argumentatietype.

Dat doen zij op basis van persoonlijke voorkeuren en capaciteiten, en op basis van welke strategie en argumentatie hen waarschijnlijk het meeste legitimiteit en invloed geeft.

Ik noem enkele voorbeelden: zowel vroeger als nu kozen sommige groepen voor de brede mobilisatie van burgers, voor demonstraties en bezettingen, op en soms over de grens van de wettelijkheid: van Dodewaard tot de A-12. Maar er is ook een strategie van overleg en polderen, meedoen aan Energie-akkoorden, PAS en klimaattafels. Anderen kozen, zowel in de jaren 70 als nu, voor het tegenvoorbeeld: van de Kleine Aarde tot MEMO-bedrijven toen, van windenergie tot stadslandbouw nu. Sommigen, ook dat is activisme, deden vooral aan intellectuele reflectie over oorzaken, aard en inzet van milieuvraagstukken: toen lasen ze Illich en Habermas, nu bijvoorbeeld Monbiot en Latour. Anderen opteerden voor een moreel, vaak wat contemplatief en gedragsgericht activisme. De juridische strategie, nu zeer in het nieuws vanwege allerlei klimaatzaken, is allerminst nieuw: in de jaren 70 en 80 ging het om het afdwingen van normen en regelgeving, om het afdwingen van inspraak, om het afdwingen van internationale samenwerking of om een betere uitvoering en handhaving van milieuvergunningen. Nieuw in die juridische aanpak is dat klassieke milieuargumenten zijn aangevuld met motieven van volksgezondheid, mensenrechten en overheids-plichten. Her en der krijgt ook de niet-menselijke natuur rechtspersoonlijkheid - maar, let wel: ook biocracy is een jaren zeventig woord.

We hebben, als jury van deze Marga Jacobs Prijs, die strategische variatie teruggezien in de kandidaturen die ons zijn voorgelegd. Voor sommige actievoerders lijkt die bandbreedte wel een dilemma, zelfs een serie strategische dilemma's: moeten we vooral lokaal opereren, waar mensen zich met hun leefomgeving identificeren, of moeten we werken aan mondiaal milieubesef? Willen we een brede achterban of volstaan een paar slimme juristen? Blijven wij een sociale beweging of worden we politieke partij? Zijn we radicaal en fundi, of reformistisch en realo? Brengen we een moraliserende boodschap of een technocratische? Zijn wij uit op persoonlijke gedragsverandering of willen we 'het systeem' bijsturen? Is anti-modernisme onze inspiratiebron of juist eco-modernisme? Gaan wij mee in vaak technocratisch opgezette 'transities' of zien wij vooral de ongelijke kansen van mensen om daaraan mee te doen?

Laat ik op dit punt twee andere conclusies meegeven: (1) de strategische variatie binnen 'de' milieubeweging is - net zoals de strategische variatie binnen klassieke sociale bewegingen uit de negentiende en twintigste eeuw - een belangrijk politiek wapen. Bij (2) afzonderlijke milieuocties blijkt dat juist het snel kunnen schakelen van demonstratief protest naar constructief overleg, van inspraakproces naar juridische procedure enz., medebepalend is voor impact en invloed.

Ten slotte

Ik heb wat op- en neergaande golven van milieuactivisme laten zien, en ik heb twee constanten beschreven: de inzet van het milieuactivisme en de strategieën daarvan, met her en der een woord over de invloed ervan.

Zoals aan het begin aangegeven: je kunt in die geschiedenis lijnen van vooruitgang zien, maar ook trends met verlies. Je kunt benadrukken dat het milieuactivisme regels heeft afgedwongen over hoe we, individueel en collectief, met de niet-menselijke natuur omgaan. Of je kunt constateren dat we ons daar op de meeste plekken op de wereld meestal niet aan houden.

Dat het, als we zo doorgaan, slecht met ons, de mensheid gaat aflopen, is sociologisch gesproken, een niet erg overtuigend argument. Het is met milieuactivisme zoals met andere beschavings- of civilisatieprocessen: ze gaan langzaam, want ze vereisen volgehouden menselijke zelfbeheersing, van individu en samenleving.

Marga wist dat: ze wist zich een lokale en tijdelijke strategische schakel in een lange, mondiale en fundamentele sociale verandering. En ze was daar goed in. We gaan straks anderen noemen en eren die daar ook goed in zijn.

Dank voor uw aandacht.

Pieter Leroy